

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.44>**К. В. Муравйов**

доктор юридичних наук, професор, ректор
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0002-4422-4116

В. О. Заросило

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0001-6935-5449

В. О. Вацюк

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності,
Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0001-8705-6223

ФОРМУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

У науковій статті встановлено, що реформа судової системи в Україні продовжується. На сьогодні постало питання вирішення проблеми з судами присяжних. Це зумовлено перш за все, низьким рівнем довіри населення до судової влади, досить великою кількістю фактів хабарництва серед суддів та працівників судової системи.

На сьогодні питання про організацію судів присяжних вже частково вирішене. Вже ліквідований інститут народних засідателів, який залишався в Україні як рудимент судової системи Радянського Союзу. Народні засідателі в принципі нічого не вирішували лише формально були присутні на судових засіданнях. Зазначена система була досить зручна для суддів, які вирішували справи практично самостійно, а при цьому досить часто використовували корупційні схеми. Система судів присяжних зараз поширена в усьому світі і вона показала свою ефективність.

Обґрунтовано, що активізація діяльності щодо створення ефективних судів присяжних є необхідною і своєчасною. У законодавстві на сьогодні існують вагомі передумови щодо формування відповідної системи судів присяжних, але у зазначеному законодавстві немає цілого ряду чітких орієнтирів та правил щодо діяльності судів присяжних.

Верховна Рада України у першому читанні розглянула проект Закону України «Про суд присяжних», який досить детально конкретизує питання організації діяльності таких судів. Проте у запропонованому законі є окремі недоліки, які стосуються відбору присяжних, віку кандидатів у присяжні, забезпечення безпеки присяжних під час виконання ними своїх обов'язків. Враховуючи сучасну ситуацію в Україні мабуть необхідно створити ще більші гарантії для присяжних, адже злочинці будуть шукати всі шляхи впливу на присяжних. З іншого боку введення суду присяжних закриє певною мірою можливість використання корупційних схем у судовому провадженні та підвищить авторитет судової влади в цілому.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання суду присяжних, місцеве самоврядування, реформа судової системи, присяжні, судді, компетенції органів місцевого самоврядування, нормативно-правові акти, оптимізація компетенції судової влади, відбір присяжних, вимоги до кандидатів у присяжні.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Подальша децентралізація влади в Україні та реформування судової влади на сьогодні є важливим етапом формування громадянського суспільства. Завдяки активним діям стосовно створення судів присяжних в нашій державі виникне можливість ліквідації корупційних правопорушень в системі судової влади. Формування судів присяжних почалося нещодавно, але створення судів присяжних було припинено в силу ряду причин, серед яких треба виділити опір самої судової влади а також інших владних структур адже «суд вулиці», як часто називають суди присяжних неможливо буде контролювати та примушувати приймати відповідні рішення, які необхідні для органів влади. В Україні на сьогодні вже є основи положення законодавства стосовно створення судів присяжних, проте вони не конкретизовані. Новий Закон України «Про суд присяжних» певною мірою усуває більшість недоліків, проте в проекті закону існують певні недопрацювання,, нечіткі формулювання та можливість використання їх у цілях які далекі від судочинства.

Реформування системи судів, особливо судів першої інстанції назріла давно і її втілення в життя перш за все буде сприяти підвищенню авторитета судової влади та створення відповідних умов на справедливий та ефективний суд.

Разом з тим подальший розвиток судів присяжних, усунення недоліків, які будуть виникати в процесі застосування нового законодавства обумовлюють необхідність належного наукового аналізу діяльності судів присяжних та відповідних дій щодо усунення недоліків

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичною основою статті є широкий спектр наукових і законодавчих джерел. Основними з них є закони та законопроекти України, та інші нормативно-правові акти. У статті проаналізовано

певну кількість наукових праць, які присвячені організації діяльності судів присяжних. Особлива увага приділяється дисертаційним дослідженням таких авторів як Щерба В.М., Солодков А.А., Онуфрієв В.М., Волоско І.Р. де досить детально висвітлювалися питання організації діяльності судів присяжних їх створення та проблеми підвищення ефективності зазначених судів в Україні

Окремі теоретичні питання щодо організації і діяльності судів присяжних розглядалися в працях Кресіної І.О., Тертишника В., Лисакової Т.В. та ряді інших авторів

Висвітлення зарубіжного досвіду діяльності судів присяжних аналізувалося у працях Грубінко А. В., а також в дисертаційних дослідженнях вищеперерахованих авторів.

Використовувався також інформаційно-аналітичний матеріал та порівняння змін у законодавстві України стосовно судів присяжних

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованого наукового дослідження є обґрунтування запровадження судів присяжних в Україні, поліпшення адміністративно-правового забезпечення їх діяльності та підвищення авторитету органів судової влади

Питання створення та діяльності суду присяжних постало ще в Радянському Союзі. Постанова першого З'їзду народних депутатів СРСР, який відбувся у 1989 році запропонувала створення суду присяжних, проте практичних кроків не було зроблено [1]

Україна з самого початку отримання незалежності також розглядала зазначене питання. Наприклад, у Концепції судово-правової реформи сам термін присяжні не вживався, проте було досить багато фраз про підвищення рівня довіри до судової влади, про участь громадян у судовому процесі та т. ін. Крім того було внесено пропозицію щодо формування корпусу судових засідателів по окремим видам справ, які розглядалися в судах [2]. Не зустрічається термін присяжні і в першому Законі України «Про статус суддів», який був прийнятий Верховною Радою України у 1992 році [3].

Офіційно питання про запровадження суду присяжних стало обговорюватися

перед прийняттям Закону України «Про судоустрій України», а пізніше поняття присяжні було внесено до зазначеного закону [4].

Разом з тим ніяких додаткових пояснень щодо повноважень присяжних та їх України в судовому процесі ніде не з'явилося. Присяжні були певною мірою прирівняні до народних засідателів.

Щодо інструкції по роботі суду присяжних не було ніякої інформації. Крім того не було інформації про те як обираються присяжні, які їхні права та обов'язки, яку вони виконують роль.

Пізніше в науковій літературі [5] також було сформульовано поняття судових засідателів. При цьому до судових засідателів відносили і народних засідателів і присяжних при цьому без чіткого поділу між ними та напрямами формування складу народних засідателів та присяжних.

Як відомо інститут народних засідателів сформувався ще в Радянському Союзі [6] як пише Лисакова Т.В. найбільш активним етапом виборів та формування складу народних засідателів став період після прийняття у 1925 році нового Положення про судоустрій в Українській РСР. Народні засідателі вибиралися трьома шляхами

- на широких зборах трудящих;
- профспілками або фабрично-заводськими комітетами професійних спілок;
- президіумом ВУЦВК, списки кандидатів надавав Народний комісаріат юстиції [6]

Відповідно до того якою організацією чи державним органом був обраний народний засідателю то вони поділялися на класи. Особи які були обрані ВУЦВК могли брати участь тільки у засіданнях Верховного суду УРСР.

У положенні також було визначено права та обов'язки народних засідателів. За своїм статусом народні засідателі прирівнювалися до суддів і мали відповідні права. Щодо обов'язків то вони також були регламентовані у Положенні. В переважній більшості у розгляді справ у судах під час слухань у кримінальних справах брали участь 2 народних засідателів і професійний суддя.

Система народних засідателів проіснувала аж до розпаду Радянського Союзу

і була запроваджена в Законі України «Про судоустрій України» 2002 року.

Щодо присяжних, то як вже зазначалось вони були внесені до законодавства України у 2002 році, проте їхні права та обов'язки було сформовано пізніше. У науковій літературі існувало декілька підходів до формування складу присяжних в судовому процесі в Україні.

Треба перш за все відмітити, що введення суду присяжних на першому етапі не завжди сприймалося як науковою спільнотою так і суддівським корпусом. Окремі дослідники висловлювалися стосовно суду присяжних, що це «суд вулиці», тобто присяжні, в переважній більшості не мають юридичної освіти і не можуть правильно оцінювати ситуацію. Крім того досить великий вплив на думку окремих критиків впровадження суду присяжних можуть здійснювати, так звані емоційні аспекти, особливо виступи адвокатів та інших учасників судового провадження, адже присяжні це звичайні люди і їх досить легко переконати, що особа, яка притягається до кримінальної відповідальності не може бути визнана винною.

Особливо активно протидіяли впровадженню суду присяжних судді, адже в результаті існування судів присяжних роль суддів значно скорочувалася і вони ставали виконавцями висновків присяжних. Крім того певний вплив мала і можливість використання суддями самого процесу у корупційних цілях та т. ін.

На сьогодні в Україні підготовлено досить багато дисертаційних досліджень які стосувалися формування складу присяжних, їх організації діяльності, правового статусу присяжних, прав і обов'язків присяжних та т. ін. [7, 8, 9, 10]. В цілому поступово сформувалася думка, що суд присяжних в Україні є необхідним і досить перспективним напрямом у сфері реформування судочинства.

Разом з тим виникали дискусії як має бути сформовано склад присяжних. Спочатку було поставлене питання що присяжних обиратимуть всі громадяни так як обирають народних депутатів. Досить показовим у цьому питанні є проект Закону України «Про суд присяжних в Україні», який був внесений до Верхов-

ної Ради України у 2011 році, але він не був прийнятий [11].

У проекті у статті 5 було запропоновано, що присяжні мають обиратися на «основі загального, рівного і прямого голосування» [11] так як обиралися народні депутати. При цьому право висунення кандидатів на посади присяжних надавалося всім громадянам. Водночас, тут вже пропонувалося прийняти відповідний закон України про вибори присяжних, який би регламентував усі питання їх виборів. Така система передбачала також виділення окремих коштів на формування виборчих комісій, проведення агітації, проведення самих виборів та т. ін.

Щодо кандидатів до складу присяжних то до них було сформульовано наступні вимоги;

- вікові рамки від 35 до 65 років;
- особи які ставали кандидатами не повинні були мати судимості, або судимість була знята і погашена (як у колишнього Президента України В. Януковича);
- особи які ставали кандидатами до складу присяжних не повинні були займати будь-які державні посади або бути державними службовцями;
- вони також не повинні мати проблем з фізичним і ментальним здоров'ям [12]

Зазначений проект був обговорений на засіданнях Верховної Ради України проте він не був прийнятий.

Приводом для виникнення проекту Закону України «Про суд присяжних в Україні» в принципі став Закон України «Про судоустрій і статус суддів», [11] який був прийнятий у 2010 році я який певною мірою був компромісом між залишками Радянської системи правосуддя та вимогами щодо змін та впровадження суду присяжних, який існує на сьогодні в багатьох зарубіжних країнах.

В Законі України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року є цікава стаття, яка має назву «Народні засідателі і присяжні». Таким чином в системі судоустрою певною мірою на папері створювалися суди присяжних, при цьому ніяких уточнень та положень про їхню діяльність прийнято не було аж до 2016 року [13]. Як писав В.М. Онуфрієв, що система судоустрою була недосконалою, адже присяжні не

могли виконувати обов'язки народних засідателів, а народні засідателі не могли виконувати обов'язки присяжних [9]. Таким чином в переважній більшості всі питання щодо притягнення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення вирішували практично судді. Не було чіткої регламентації щодо виборів як народних засідателів так і присяжних.

При цьому в Законі України було зазначено що список народних засідателів затверджувався відповідним рішенням місцевої ради, на території якої діє суд. Список присяжних також мав затверджуватися рішенням місцевої ради. Таким чином місцева рада могла формувати і склад народних засідателів і присяжних або обох разом. Як вирішувалося зазначене питання практично певною мірою невідомо, але міг виникати цікавий прецедент, одні справи розглядалися за участі народних засідателів, інші з присяжними. Таким чином суддя певною мірою міг вибирати з ким проводити засідання. Проте як народні засідателі так і присяжні практично виконували роль статистів.

У 2016 році був прийнятий новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [14]. У зазначеному законі також було сформульовано досить цікаву статтю щодо статусу присяжних. Присяжним вважалася особа, яка «за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя» [14]. Тобто знову суддя міг проводити засідання самостійно або міг залучати присяжних.

У Кримінальному процесуальному кодексі України [15] також немає чітко сформульованих обов'язків судді та присяжних як це наприклад, є в окремих зарубіжних країнах. Тому на сьогодні у Верховній раді України розглядається проект Закону України, який вже розглянутий у відповідному комітеті.

Слід зазначити, що даний проект є певною мірою, після прийняття може впорядкувати більшість питань, які стосуються діяльності присяжних в Україні. Разом з тим у зазначеному проекті є певні дискусійні питання, а також питання, які не повністю висвітлюють діяльність суду присяжних [16].

Перш за все питання щодо відбору присяжних. У проекті вказано, що він проводиться автоматично з числа громадян, які проживають в межах відповідного суддівського округу і відповідають вимогам, які також сформульовано у проекті. Тобто теоретично кожен громадянин, який відповідає встановленим вимогам може бути обраний в якості присяжного.

В проекті немає зафіксовано, що присяжним може бути особа, яка досягла 21 року

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» встановлені інші критерії. Присяжним може бути особа, яка досягла 30 років. Крім того якщо іншій виповнилося 65 років вона не може бути присяжним. Зазначена заборона щодо обмеження віку, тобто особи які досягли віку шести десяти п'яти років не можуть залучатися якості присяжних, є дискусійною, адже є багато осіб, які у віці 70 років і більше виконують відповідні громадянські обов'язки і можуть бути залученими до складу присяжних. Крім того присяжні не визнаються державними службовцями

Щодо нижньої межі то мабуть треба підтримати пропозицію включення до складу присяжних осіб у 21 рік, адже особи, які досягають зазначеного віку вже психологічно можуть виконувати відповідні обов'язки присяжних. Для прикладу можна взяти досвід судів присяжних Сполучених штатів Америки, Франції та інших країн [17].

Крім того, необхідно конкретизувати питання, осіб які проживають на певній території. На сьогодні міграція населення України є досить великою, особливо після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україні та захоплення окремих територій. Тому може бути внесено доповнення проживання на окремій території протягом припустимо 5-7 років.

Проект досить чітко визначає права та обов'язки присяжних, але деякі пункти, особливо стосовно правдивої відповіді щодо можливих підстав увільнення більше схожі на допит ніж на формування лави підсудних. Можливо його треба переформатувати і запропонувати таку редакцію «перед судовим засіданням присяжний повинен надати відповідні підстави щодо

неможливості брати учасники у судовому засіданні»

У проекті Закон України Про суд присяжних внесено питання щодо охорони життя і здоров'я громадян присяжних їхнього майна та їхніх рідних в разі виникнення загроз. Проте у положенні про Службу судової охорони для працівників Служби судової охорони не передбачено здійснення захисту присяжних, їхнього майна та їхніх близьких родичів в разі загроз для їхнього життя і здоров'я

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

Система судів присяжних запроваджена у більшості країн світу і вона показала свою ефективність. В Україні на сьогодні зазначені суди ще не працюють як в зарубіжних країнах і тому необхідно здійснювати наукові дослідження у зазначений сфері.

На основі проведеного дослідження пропонуються наступні висновки :

1. Питання про введення суду присяжних в Україні розглядалося починаючи з прийняття Закону України «Про судоустрій України» у 2002 році. Проте з самого початку впровадження судів присяжних зустрічало опір як з боку судової влади, яка в разі введення зазначених судів втрачала перш за все можливість використання корупційних схем. Крім того певна протидія була і з боку центральної і місцевої влади, адже суди присяжних не можливо примусити примати вигідні для влади рішення.

2. У Законі України «Про судоустрій України» було внесено пункт про існування народних засідателів і присяжних. При цьому ніякої конкретизації щодо діяльності судів присяжних внесено не було. Таким чином була спроба прирівняти народних засідателів, які існували як чисто формальні учасники судових засідань в Радянському Союзі і присяжних. Разом з тим в подальшому законодавці змушені були видалити термін народні засідателі, проте чіткої картини щодо діяльності судів присяжних так і не було розроблено.

3. На сьогодні Верховна Рада України вже прийняла у першому читанні проект Закону України «Про суд присяж-

них» у якому досить детально розроблені обов'язки та повноваження присяжних, форми і методи відбору присяжних та їх участі у судовому процесі. Проте окремі питання не висвітлені. Зазначені питання стосуються віку присяжних, окремих осіб аспектів відбору присяжних, а також питань забезпечення безпеки присяжних та близьких родичів і майна.

Список використаної літератури:

1. Аналітична записка «Огляд судової реформи в Україні Роль Модельних Судів» Центр політико-правових реформ Київ 2004.
2. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні. Постанова Верховної Ради України Відомості Верховної Ради України 1992, N 30, ст.426 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text>
3. Про статус суддів Закон України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 8, ст.56
4. Про судоустрій України Закон України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 27-28, ст.180
5. Короєд С.О, Кресіна І.О., Прилуцький С.В. Концепція реформування судової влади України . Судова апеляція № 3 (40) 2016 ntrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/Прилуцький-Концепція-реформування-судової-системи.pdf
6. Лисакова Т.В. Становлення інституту народних засідателів в контексті проведення судових реформ (1922-1925рр.) на теренах Радянської України. http://app.nuoua.od.ua/archive/40_2010/71.pdf
7. Щерба В.М. Кримінальне провадження в суді присяжних: порівняльно-правове дослідження Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ 2015, 295 с.
8. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україн. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук спеціальність: 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків 2015. 215 с.
9. Онуфрієв В.М. Адміністративно-правовий статус присяжного в суді: теоретичні питання та практика реалізації дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук спеціальність: 12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя 2021. 195 с.
10. Волоско І.Р. Суд присяжних в Україні : особливості формування та діяльності. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук спеціальність: 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність Львів 2017. 240 с.
11. Про судоустрій і статус суддів Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 41-42, № 43, № 44-45, ст.529
12. Про суд присяжних в Україні Проект Закону України від 17.03.2011 № 8253. <https://ips.ligazakon.net/document/JF6D900A?an=3>
13. Грубінко А. В. Проблеми і перспективи запровадження суду присяжних у системі судочинства України: зарубіжний досвід та вітчизняна практика [Електронний ресурс] / А. В. Грубінко, Н. М. Ярчук // Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 1. С. 11-15. http://lsei.org.Ua/I_2014/1_2014.pdf
14. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545
15. Кримінальний процесуальний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
16. Про суд присяжних. Проект Закону України від 12.07.2020. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465
17. Тertiшник В. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2024. С. 378.

Muraviov K. V., Zarosylo V. O., Vatsiuk V. O. Formation and organization of jury court activities in Ukraine at the current stage of judicial system reform

The scientific article establishes that the reform of the judicial system in Ukraine continues. Today, the issue of solving the problem of jury courts has arisen. This is due, first of all, to the low level of public trust in the judiciary, a fairly large number of facts of bribery among judges and employees of the judicial system.

Today, the issue of organizing jury courts has already been partially resolved. The institute of people's assessors, which remained in Ukraine as a vestige of the judicial system of the Soviet Union, has already been liquidated. People's assessors, in principle, did not decide anything, only formally attended court sessions. This system was quite convenient for judges, who decided cases practically independently, and at the same time quite often used corruption schemes. The jury court system is now widespread throughout the world and has shown its effectiveness.

It is substantiated that the intensification of activities to create effective jury courts is necessary and timely. In the legislation today there are significant prerequisites for the formation of an appropriate system of jury trials, but the said legislation does not contain a number of clear guidelines and rules regarding the activities of jury trials.

The Verkhovna Rada of Ukraine considered in the first reading the draft Law of Ukraine «On Jury Trials», which specifies in sufficient detail the issues of organizing the activities of such courts. However, the proposed law has certain shortcomings related to the selection of jurors, the age of juror candidates, and ensuring the safety of jurors while performing their duties. Given the current situation in Ukraine, it is probably necessary to create even greater guarantees for jurors, because criminals will seek all ways to influence jurors. On the other hand, the introduction of a jury trial will, to a certain extent, close the possibility of using corruption schemes in judicial proceedings and increase the authority of the judiciary as a whole.

Key words: administrative and legal regulation of the jury trial, local self-government, reform of the judicial system, jurors, judges, competences of local self-government bodies, regulatory legal acts, optimization of the competence of the judiciary, selection of jurors, requirements for candidates for jurors.